

vül gazdagon őrzött a legutóbbi időkig maradványokat a honfoglalás előtti, jórészt sztyepei hagyományokból, s ezek a keleti származású műveltségi elemek tovább éltek az európai műveltségi formák közt is, és egyénivé színezték a magyar népi műveltség arculatát.

1977

A honfoglaló magyarság hitvilágának legfejlettebb rétege a nyelv és a folklór tükrében

Fogalmaink történetére legfontosabb forrásunk a nyelv. Szavaink etimológiája, jelentésfejlődése, amennyiben megismerhető, fogalmaink fejlődésébe enged bepillantani. Ezt a forrást összefüggően még nem értékeltük a honfoglalás előtti hitvilág megismerésére. Ha most arra akarunk útmutatást kapni, meddig jutott el a magyarság vallási képzeinek fejlődésében a kereszténység előtt, azokat a szavakat kell vallatára fognunk, amelyek fejlettebb vallási képzeteket jelentenek, és biztosan megvoltak már a honfoglaláskor nyelvünkben. Ha egy szó már a középkori forrásokban, lehetőleg a legkorábbiakban, már ilyen jelentéssel fordul elő, s biztosan finnugor, iráni vagy török eredetű, akkor elfogadhatjuk adatnak a honfoglalók egykori fogalmaira. Ugyanígy el kell fogadnunk „ismeretlen eredetű” szavainkat is. A honfoglalás utáni, keresztény terminológia ugyanis a latin, görög, szláv, olasz vagy német nyelvből egyértelműen levezethető; ami „ismeretlen”, azt nyilván nem az európai nyelvekből kaptuk, tehát csak történetünk korábbi, még meg nem fejtett kapcsolataiból származhat. Azt is föl kell tennünk, hogy az ilyen szavaknak középkori és mai, fejlett fogalmi tartalma a honfoglalás előtt sem lehetett nagyon távol a keresztény szóhasználattól, különben nem tudták volna alkalmazni keresztény értelemben. Amikor valamely keresztény képzet hiányzott a pogány magyarok nyelvéből, vagy nagyon távol volt az általuk ismert, hasonló képzetektől, akkor min-

den további nélkül átvették rá az idegen szót (mint például a *pokol*, *kereszt*, *csoda*, *malaszt* és hasonlók esetében). Ha tehát a régi szót alkalmazták a keresztény fogalomra, akkor annak korábbi jelentése nyilván valami hasonló lehetett, amit már azonosítani tudtak a neki „megfelelő” vagy hozzá közelálló keresztény fogalommal, még ha ez valószínűleg okozott is bizonyos módosulást a szóval jelzett fogalomban.

Amikor összeállítottam a számításba vehető szavakat, egyúttal összeállítottam a korábbi vallási fejlődés szavait is: a szamanizmus köréből, hogy lássuk a fejlettebb fogalmakig vezető fejlődés útját is, ami az elért végső szintet előkészítette, és törtenetileg érthetővé teszi.

Szavaink három csoportját kellett tehát tekintetbe venni. 1. A korábbi varázslás-sámánkodás kifejezéseit; 2. a keresztény fogalmak kifejezőkincsét; 3. olyan vallási fogalmak szavait, amelyeket világi vonatkozásban is használnak, s ennyiben nem vehetjük biztosra, hogy korábban is volt vallási szférába tartozó jelentésük. A három csoport szavai a következők.

1. *Varázslás-szamanizmus*: *révül* (uráli), *báj* (török), *bűvös-bűvöl* (török), *táltos* (ugor), *alak* (=bábu, álarc; ismeretlen), *boszorkány* (=lidércnyomás; török), *sárkány* (=szörny; bolgár-török).

2. *Fejlett vallási fogalmak*: *jonh* (=lélek; előmagyar), *lélek* (finnugor), *áld-átkoz* (finnugor), *imád* (ismeretlen? finnugor?), *menny* (=eredetileg 'égbolt'; finnugor), *másvilág* (? bibliai háttérű?), *id* (=szent, lásd egyház, ünnep; ismeretlen), *üil* (=megszentel; ismeretlen), *boldog* (=szent; ismeretlen), *Isten* (ismeretlen? finnugor? török?), *ördög* (ismeretlen), *üdvözít-üdvözül-üdvösség* (üd; ismeretlen).

3. *Vallási és világi használatban egyaránt élő fogalmak*: *böjt* (ismeretlen), *vétek-vétekezik* (ismeretlen), *bűn* (ismeretlen), *bocsát*

(=elenged; török), *búcsú* (=eredetileg 'engedély'; török), *hisz-hít* (ismeretlen), *teremt* (ismeretlen), *örök* (török).

Legrégibbi „vallásos tartalmú” szavunk a *révül*. A szótó alapjelentése: „hő”, ami a feltevés szerint mint „isten heve” száll rá a transzban levőre, tehát annak lelkiállapotát fejezi ki, vagy mint a varázslásban a másik személyre „ráküldött” isteni hő válhatott a varázslás „szakkifejezésévé”. Az eredeti többől sokféle jelentés fejlődött ki: rekken, rekedt, reggel egyfelől, *rejt-rejtezik*, *regös* másfelől. A néphagyományban máig a *rejtezik* szóval fejezik ki a transzbaesés állapotát, a *regö-rejtem* pedig a regösének varázsló refrénje; a *regös* ma a néphagyományban a regösének és szokás előadóit-résztvevőit jelenti, a régiségben viszont jelentése „királyi mulattató”. Mindez azt mutatja, hogy a szó a néphitben betöltött szerepe során is rendkívül hosszú fejlődést futott be, s jelentése bizonyos esetekben túl is ment a vallás határán. A szócsalád tehát a magyarság vallásos életének egyik alapszava, amelyből sokféle és egyre fejlettebb képzet, cselekvés, cselekvő személy megnevezése fejlődött ki. Ez a sokféle elágazás arról tanúskodik, hogy gazdag belső fogalmi fejlődés ment végbe vallási képzeleteinkben idegen fogalom átvétele nélkül is.

A következő két, varázslást jelentő, török eredetű szó már arra mutat, hogy a transzállapot és egy sor speciális kifejezés mellett őseink bizonyos új formákat, eljárásokat vagy elképzeléseket tanultak meg a varázslás „technikájában” török népektől. A *báj*, amelynek alapjelentése a „megköt”, nyilván az „elvarázsol”, „varázssal megköt” különleges értelmében került át először nyelvünkbe. A *bűvöl*-varázsol és alapszava a *bű* is nyilván egy fejlettebb varázslási eljárás, egy differenciáltabb hiedelemvilág szavaként került nyelvünkbe, amit ennek a szónak mai *bölcs* származéka igazol, ami már első feltűnésekor – köz-

szóként 1350-ben – mint „okos”, „tudós” kerül szemünk elé. Nem tartom valószínűnek, hogy ez a jelentés a pogány hitvilág kihaltával alakult volna ki, amint az etimológiai szótárban olvassuk, ha előbb is már nem lett volna valami „többet tudó”, „tudós” jelentése; hiszen a kereszténység felől nézve nem lehetett a pogány varázslót „bölcsek” tartani. S az is egy ilyesféle korábbi értelmet árul el, hogy a *boszorkány* és *táltos* nem kapott ilyen új jelentést.

Ez az új török réteg nem jelentette a magyar képzetek kiszorulását a hagyományból, csak új színekkel egészítette ki, amelyek mellett tovább éltek a régi fogalmak, sőt tovább fejlődtek is. Ezt igazolja *táltos* szavunk, amely finnugor nyelvünkön jelölte a varázslót, s így érte meg – csak új tartalmi elemmel bővülve – a legújabb századokat, amikor is a legelterjedtebb „természetfölötti képességű lény”-t jelöli a néphitben.

Kérdéses, vajon a hitvilágba tartozott-e *alak* szavunk. Jelentése középkori *Schlägli* *szójegyzék* szerint „bábu”, a 17. századi Calepinus-szótár szerint pedig „álarc”, s e korból följegyzett továbbképzése: „alakoskodik” és hasonlóak is valami régi, maszkos szokás (szertartás?) maradványára mutatnak, különösen a „bábu” jelentéssel együtt. Ez ugyanis egy szellemfigurára, egyszersmind a szellemet megszemélyesítő maszkos alakoskodóra engedne következtetni, tehát egy táncos-álarcos ünnepi szokásra. Ezt az egykori jelentést alátámasztaná az is, hogy már a középkori följegyzés idején is kiszorulhatott a használatból: szövegből nem ismerjük, csupán szótári értelmezésből. „Alakoskodó” jelentése is már teljesen feledésbe merült akkor, amikor Kazinczy felújította az alapszót „forma” jelentéssel. Nyilvánvaló, hogy egy bálványképet, illetve annak táncos-maszkos megjelenítését üldözte az egyház leginkább, ennek a legfeltűnőbb pogány ceremóniának kellett leghamarabb eltűnnie az

életből, s így a szónak is fokozatosan a gyakorlatból. Mindez megengedi – de nem teszi bizonyossá – egy régi, maszkos, ősök szellemeit vagy más szellemeket megjelenítő szokás föltevését a honfoglaló köznép körében.

Boszorkány szavunkról régóta tudjuk, hogy a török „nyomás”, „lidércnyomás” jelentésű szó átvétele. Ez a sajátos részjelentés nálunk kiterjedt egy rontó-ártó szellem személyére és egész működésére. Érdekes módon az európai „Hexe” fogalomnak minden vonása erre a török eredetű, honfoglalás előtti szóra rakódott rá. Olyasféle jelenség ez, mint amit a *táltos* esetében is tapasztaltunk, ahol egy finnugor szóhoz szinte kizárólag török eredetű elképzelések társultak. Ugyanúgy tapadtak a török eredetű *boszorkány* szóra széles körű európai elképzelések.

Elterjedt képzet meséinkben az a lény, akit a bolgár-török eredetű *sárkány* szóval emlegetnek. Már Solymossy kimutatta 1931-ben, hogy itt egyáltalán nem az európai vagy egyes török népek jelenlegi elképzeléséről van szó: nem hüllőről, szárnyas vagy szárnyatlan kígyóról, hanem egy ember formájú szörnyről, a gonosz, mitikus ellenfél szörnyképéről, akinek háromhat-tizenkét feje van, nyilván erejének túlzására; aki lovon jár, asztalnál eszik-iszik, buzogányt hajít a levegőbe, és emberként birkózik a mesehőssel. Ilyen sárkányszörny pontos mását találjuk török-mongol-sór hőseinkben, az Altaj vidékén, ahol *Mangüsz*, *Sibeldej*, *Jilbágán*, *Hattyúasszony* és hasonló elnevezésekkel illetik. A későbbi sárkányképzet nyilván kiszorította ezt az eredetibb, keleti elképzelést, s valószínű, hogy a bolgár-török *sárkány* is eredetileg csak olyan lehetett, mint amiről meséink és a keleti hőseink egybehangzóan beszélnek.

Ezek után tekintsük át a fejlettebb vallási fogalmakat jelentő honfoglalás előtti szavainkat. Az elsőnek említett *jonh* = „bel-

ső”, majd „lélek” szót csak feltételesen vehetjük közéjük. Igaz, hogy későbbi fejlődés hozta létre, mint a legfejletlenebb népek „árnyék-tükörkép” = lélek szavait (aminek elhomályosult emléke „íz” = betegség szavunk); de mai *lélek* szavunknál korábbi állomása a fogalom alakulásának. Mégis azzal egy darabig együtt élt már a kereszténységben is. Tulajdonképpen „lélek” jelentése nem is biztos. Az „en iunhum buol farad” mondat a *Mária-siralom*-ban érthető úgy is, hogy „Én szívem búval fárad”; vagyis hogy még „testrész” jelentése volt, és képletesen használták, mint a mai nyelvhasználatban is. De valószínű, hogy mögötte volt már egy „belső” = lélek jelentésfejlődés is, mint-hogy ez is példákkal igazolható több népnél, s egyik lehetséges emberi útja a lélekfogalom kialakulásának. Ugyanazt a lélekfogalmat mutatja, mint a görög „thümosz” = belső, ami – a Láng János által összeállított számos példa szerint – megelőzi a későbbi, fejlettebb lélekfogalmat (görögöknél a „pszükhé”). Az is egy ilyen fejlődést támasztana alá, hogy a szó az etimológiai szótár szerint egy ugor kori „belsőrészek” és egy „bent” szó összetételéből alakult az előmagyar korban, nyilván már a fejlettebb lélekfogalom kifejezésére. Az is beleillik az általános lélekfejlődésbe, hogy ez a „belső” alapjelentésű szó fokozatosan kiszorul a gyakorlatból a fejlettebb fogalom elterjedésével. *Jonh* szavunk a középkor végére teljesen elavult és feledésbe merült.

Akkor már elterjedt a „lélegzik” jelentésből kialakult *lélek* szó, amelynek már az embert túlélő „szellem” jelentése is megvolt első feltűnése idején, a *Halotti Beszéd*-ben: „Wimagguc uromc isten kegilmet ez lelic ert.” Ez a finnugor előzményekből kialakult fogalom máig él nyelvünkben a görög „pszükhé” szóval egyező értelemben.

Áld-átkoz szópárunk eredetileg az áldozatbemutatáshoz tartozó kifejezés lehetett rokonaink idetartozó szavainak jelentésváltozataiból kivehetőleg. (Osztyák „elátkoz”, cseremisiz „imádkozik”, mordvin „ígér, felszentel, elátkoz” és a hasonló többől képzett másik mordvin szó, „ígér”). Egykori konkrét értelméből hosszú fejlődésen keresztül juthatott el az *áld* és ellentéte, az *átkoz* áttételes jelentéshez, amivel a középkorban feltűnik.

Amennyiben az etimológiai szótár feltételes származtatása helytálló, *imád* szavunk is konkrétból fejlődött elvont lelki funkciót jelentő szóvá. Eszerint „varázsol”, majd „könyörög” lehetett eredeti jelentése, s ebből alakult volna ki az „imádkozik”, végül az „istenként tisztel” jelentés, ami már a középkorban megállapítható. Helyesebb azonban az ismeretlen eredetűek közé sorolni, mert a bizonytalanként jelzett finnugor eredet hangtanilag sem kifogástalan, jelentésére pedig az egyetlen nyelvből kimutatható „szemmel ver” semmiképpen sem ad magyarázatot.

Menny szavunk szabályos alakulás a finnugor népek „égbolt” jelentésű szavából. (Ugyanakkor mai *ég* szavunk eredeti „levegő” jelentésből fejlődött.) A keresztény „túlvilág” jelentésében tűnik fel nyelvemlékeinkben. Hasonló, de átfogóbb jelentésű a *másvilág*: jelenthet poklot is, purgatóriumot is. Ezt az etimológiai szótár egy bibliai mondatból származtatja, amiből állítólag más népeknél is hasonló szavak fejlődtek volna: „Az én országom nem e világból való.” Ami több nép hasonló kifejezését illeti, annak hátterét sokkal inkább kereshetjük az általános emberi „túlvilág”-elképzelésekben, amit sok természeti nép és minden fejlettebb régi kultúra ismert. Másfelől a bibliai helytúláságosan elvont arra, hogy egy ilyen meghatározott képzet kiindulása legyen. Egyszersmind túláságosan késői is: annál a vallási szintnél jóval előbb él már a „más világ” vagy „más vi-

lágok” képze a népekben. Egy ilyen kifejezés kialakulása tehát egyáltalán nem tehető ennyire késői időre.

Több szava volt a honfoglaló magyarságnak a „szent”, „szentség” fogalomkörére. Egyike ezeknek az *id-egy* szó, amely *egyház* és *ünne*p (idnap) szavaink előtagjában maradt fenn. Hasonló az *ül* (ünnepet ül, megszentel) és a *bolaog*, amely eredetileg szintén „szent”-et jelentett. Három „szent” jelentésű szavunk további sorsát a kereszténységből átvett *szent* szó befolyásolta. Az eredeti magyar *id-egy* mint elhomályosult összetétel „templom” és „keresztény egyház” jelentésben maradt fenn. Györffy szerint talán az „egy” számnévvel azonossá vált hangalakja miatt szorult ki a használatból, és adta át helyét az egyértelmű „szent” szónak. *Ül* szavunk pedig megmaradt az „ünnepet ül” jelentésben. (Ennek kiszorulására éppúgy magyarázat volna az „ül” = sitzen igével egybeeső hangalakja), de „megszentel” értelme már elhomályosult. *Boldog* szavunk pedig a középkor után elvesztette „szent” jelentését, s mai értelmében maradt fenn tovább. (Nyilván ilyen jelentésárnyalata is volt a „szent” mellett.) Mindenesetre feltűnő, hogy a „szent” fogalomra, vagyis a vallási értelemben „magasztos, tiszteletre méltó” jelentésre mennyi szava volt a magyarságnak a kereszténység felvétele előtt.

A hátralevő három vallási fogalom már valóban a nagy, tételes vallások képzetkörébe vezet át: *isten*, *ördög*, *üdvözít-üdvözül-üdvösség*. *Isten* szavunkra kétféle, még általánosan el nem fogadott magyarázat van. Az etimológiai szótár az *is* = ős szóból vezeti le (lásd „isemucut Ádámot”), aminek továbbképzése *ten* képzőbokkal történt volna. A képzőbokra analógiának *nőstény* szavunkat hozza fel. Györffy az istenként tisztelt kazár *Istemi* kagán nevéből származtatja. Mindkét magyarázatnak megvan a i éprajzilag jól ismert jelentésfejlődési háttere. Az ősök

szellemeinek tisztelete a legprimitívebb társadalmaktól kezdve általános az emberiség vallástörténetében. Ebből a további istenfogalom kialakulása is számos példával igazolható. Még inkább támogatják a néprajzi tapasztalatok az „Istemi kagán” névből alkotott istenfogalmat. Ismét elég csak Láng János áttekintésére hivatkoznom, aki számos afrikai és más nép nyelvéből és életéből hozott példát arra, hogy a hódító idegen nép királyának, fejedelmének neve vált istenné a meghódított nép körében is. Ez a magyarázat az istenfogalom megjelenését egy késői időpontban, egy magas fejlettségű nép hatásaként képzei el, ami történetileg könnyebben elfogadható. Másrészt hangtani akadálya sincs, míg a finnugor *is*-ből csak némi hangtani nehézséggel lehet levezetni s a teljesen elszigetelt, máshonnan nem ismert képző feltevésével kell indokolni. (A képző amellett, hogy ismeretlen a jelentése, a *nőstény* analógiával nem egyezik meg pontosan: a *nőstény* s-e járulékos elem vagy szintén képző, az *isten* s-e a töhöz tartozik.)

Egyelőre tehát mindkét magyarázatot lehetségesként kell számon tartani, de egyiket sem kell biztos és kötelező magyarázatnak elfogadni.

Még ennyire elfogadható magyarázata sincs *ördög* szavunknak. Az etimológiai szótár ismeretlen eredetüként tartja nyilván. Ezek szerint az istennel szembeállított gonosz szellem neve valamely ismeretlen nyelvből került a magyarba már a honfoglalás előtt, s a keresztény fogalomra már saját szavunkat alkalmaztuk.

Az *üdvözít* és változatai mélyén meghúzódó *üd* gyököt ismeretlennek mondja az etimológiai szótár. Az egész szócsalád a túlvilági boldogságra, illetve a túlvilági szentségre vonatkozik, s így már valóban a nagy világvallások fogalmaival rokon. Az etimológiai szótár fölveti a lehetőségét, hogy ez az *üd* szó ugyan-

az, mint ami az *id-egy* = szent szavunk; akkor belőle a „túlvilágon megszentül”, „szentté válik”, vagyis *üdvözüil* jól levezethető. (Másképp maga az etimológiai szótár ellentmondást is tartalmaz e tekintetben. *Egyház* címszó alatt még: „továbbá az etimológiailag több-kevesebb valószínűséggel ide kapcsolható m. *üdüil*, *üdvöz*, *üdvözüil*, *ül*² „ünnepet szentel”, *ünnep* szavak...” Ellenkezőleg az *üdvözít* címszó alatt: „nem valószínű az alapszónak az *egyház* előtagjával, illetőleg az *ül*² alapszavával való azonossága.”) De ha mégis külön szó volt, akkor a három „szent” jelentésű szó mellett egy ilyen „megszentel” értelmű is az ismeretlen eredetű szavaink számát gyarapítja.

Kiegészíti a képet azoknak a régi fogalmainknak áttekintése, amelyek vallási és világi életben egyaránt használatosak. Két szavunk is van a bűn – bűnt elkövet jelentésre: a *bűn* és a *vétek-vétkszik*; mindkettő ismeretlen eredetű. Ennek megbocsátására vonatkozó szavaink viszont török eredetűek: *bocsát* és a *búcsú*, ami már csak a keresztény bűnbocsátnak egy sajátos értelmében maradt fenn. Azonban az egész bűn-bűnbocsátnak képzetkör annyira hozzátartozik az emberek egymás közti viszonyaihoz is, egészen a bíraskodásig, hogy vallási értelemben való használata lehet másodlagos is, már a kereszténység hatása alatt. Ugyanez vonatkozik a *hisz-hít* körére is, mert hinni embernek is lehet, s a *teremt* szóra is, amelynek jelentésköre ma is kiterjed a „termeszt”, „valamit létrehoz” tartalomra, tehát emberek cselekvésére is; nem biztos tehát (legalábbis önmagából), hogy a kereszténység előtt is megvolt benne az isten által való teremtés gondolata.

Valamelyik török néptől kaptuk, de szintén már a honfoglalás előtt, az *örök* szót. Ennek is lehetett világi jelentése olyan értelemben, hogy amit alkotok, az sokáig tart, örök időre szól;

nem kellett feltétlenül az életet megelőző és követő örökkévalóságra vonatkoznia.

Mégis feltűnő, hogy egy összefüggő csoportja az ilyen, vallási értelemben is használatos „világi” szavainknak már megvolt a honfoglalók nyelvében, és nehézség nélkül illeszkedett bele a keresztény szóhasználatba.

Ha most pusztán ebből a nyelvi áttekintésből akarunk tanulságokat levonni, akkor a következőket lehet óvatosan megállapítani. Vallási fogalmaink magas szintje előtt is hosszú fejlődés és többszörös átrétegződés lehet megfigyelni szavainkban. Ezt egyrészt a finnugor eredetű szavak mellé felsorakozó vagy rájuk rakódó török varázslási és mitológiai kifejezések mutatják (*büvös*, *bájol*, *boszorkány*, *sárkány*), másrészt a finnugor eredetű szavak sokirányú jelentéselágazása, illetve új jelentéskörrel kibővülő tartalma (*révül-regös*, *táltos*). A jelentésnek egyre magasabb szintre való fejlődését, fokozatos áttételét két más szavunk példáján is láthatjuk, amelyek már nem is vallási értelemben voltak használatban középkori nyelvünkben, csak a rokon, illetve az átdadó nyelvekben fennmaradt vallási tartalmuk árulja el, honnan eredt mai jelentésük: az *orvos* (finnugor vagy török „varázsló” vagy „jós” szavakból) kizárólag gyógyító jelentésű szavunk és a török *bölcs* (eredetileg szintén „varázsló, sámán”). Vagyis már a varázslás-sámánkodás köréből is magasabb civilizációs szintre fejlődött fogalmak-szavak élhettek a honfoglalók nyelvében.

Fokozottan tapasztaljuk ezt a másik két fogalomcsoportban. Részben a *jonh* és az *áld-átkoz* finnugor eredetű szavaink mentek át olyan jelentésváltozáson, amellyel elérték a keresztény fogalmak színvonalát; ugyanezt mondhatjuk a szintén finnugor *menny* szóról. Másrészt a szentség, üdvözülés, végül az isten és ördög fogalmakban jutott el nyelvünk olyan színvonalra,

hogy a nagy világvallások fogalmait tudta saját szavaival kifejezni. Ezt a színvonalat természetesen nem a nyelv érte el (külön), hanem a nyelvet használó társadalom vagy annak egy(es) része(i).

Ha hozzávesszük még a bűn, bocsánat, hit, örökkévalóság és teremtés fogalomkörét, ami mind saját szavakkal volt kifejezhető, akkor világos, hogy a honfoglaló magyarság messze meghaladta a sámánkodásnak és varázslásnak akár magasabb formáit is, és közeli fogalmi voltak a nagy, tételes vallásokhoz: keresztény, zsidó, mohamedán vagy keletibb hindu, tibeti vallásokhoz. Feltűnő ebben, hogy a finnugor szavak azokban a fogalmakban jelentkeznek, amelyek ősemberi elképzelésektől egyenes fejlődésben jutottak el egyre magasabb értelmezésig (*révül, menny, lélek*); míg legfejlettebb fogalmaink néhány biztos vagy bizonytalan török szón s egyetlen bizonytalan finnugor eredetű szón kívül szinte mind ismeretlen eredetűek (*imád, id, ül, boldog, ördög, üd-vözt, vétek-vétkezik, hisz-hit, teremt és talán az isten*). Ami azt jelenti, hogy ezeknek túlnyomó többsége bizonyára se nem az eredeti magyar fejlődésben alakult ki, se nem ismert török vagy iráni nyelvekből került hozzánk. Tudom, számolnunk kell azzal is, hogy egy-két esetben az eredet azért ismeretlen, mert ma már vagy ma még nem tudjuk kimutatni a szó finnugor, iráni vagy török eredetét egy sereg szó kiveszése vagy a nagy hangváltozások miatt. De ilyen nagy számú ismeretlen szó jelentkezése éppen egy összefüggő, magasrendű fogalomkörben, amit tehát történelmi fejlődésünknek csak legkésőbbi szakaszán alakíthattunk ki vagy vehettünk át, mégis arra mutat, hogy nem az ismert nyelvekben kell keresnünk legtöbbjük eredetét; hanem valamely ismeretlen nyelvben, egy olyan nép nyelvében, amellyel a magyarság éppen

történelmének késői szakaszán, talán a honfoglalást közvetlenül megelőző időben élt együtt.

Most pedig tekintsük át honfoglalás előttinek bizonyult folklórelemeinket, milyen képet adnak azok vallási képzeinkre, s hogy egyeztethető össze ez a kép azzal, amit a nyelvből lehe-
tett elvonni.

Legtávolabbi múltba vezethető vissza az a néhány teremtésmonda-töredék, amelynek megtalálása és egyeztetése obi-ugor mondákkal egyaránt Kálmány Lajos érdeme. Ezeknek egyike emberteremtésről szól, amelyben az ördög mint démiurgosz terem, s az általa kiformált emberalak porrá válik, illetve Isten lehel lelket belé. Ez eléggé megbízhatóan kapcsolható a hasonló tartalmú vogul mítoszhoz. Két másik mítoszmaradvány a világ teremtésére vonatkozik. Ebben szintén az ördög működik démiurgoszként, s a „tógát”, amely átéri a világot, rajta a „gomb” világosan kapcsolja ahhoz a vogul mondához, ahol a forgó földet Numi Tarem ezüstgombos övével állítja meg, s amelyben az Urál-hegység mint a földet körülérő öv, a „tógát” felismerhető előképe. Ha pedig ezek a teremtésmonda formájában fennmaradt, bár töredékes elemek odakapcsolhatók, akkor a más hagyományokban még elhomályosultabban fenntartott elemeket is jogunk van odasorolni a vogul mítoszokban és a sórok mitikus hősénekeiben fennmaradt teremtésformát, a láncon leeresztést meséinknek hasonló elemeivel, valamint egy lédércmondában megőrzött teremtéselképzelést, a homok felhozatalát a tenger fenekéről. Ez szibériai népek közt megtalálható egészen a Csendes-óceánig, s nálunk is, ugor rokonainknál is valószínűleg török eredetű. (A hagyomány nálunk végsőkéig elkopott és ritka. Kálmány följegyzése óta egy változata sem került elő.)

Az emberiségnek a teremtésmondákhoz hasonlóan ősi hagyó-

mányai közül valók a kultúrhéroszokról szóló mítoszok. Amit azonban ilyen vonatkozásban a magyar hagyományból kielemezhetünk, az minden valószínűség szerint a magyarságnak nem legősibb (finnugor) hagyományából való, hanem későbbi átvétel altaji népektől, amelyektől már szintén későbbi átalakulásban, hősének formában jegyezték fel. Ez az égitest-szabadító mesénk, amelynek kimutatható mongol és altaji török megfelelője még világosan kultúrhéroszról szól, aki megszerzi a napot és holdat az emberiség számára, míg a mi meséinkben már általában a sárkányok által elrabolt égitestek visszaszerzéséről van szó. (A mesi hagyomány, amelyben ez az ősi elem nálunk fennmaradt, eléggé széles körű és erős.)

Altaji, de egyelőre csak az igen archaikus sóroktól följegyzett motívuma meséinknek, hogy a mesehős elrabolt és visszaszerzett feleségét jószágával együtt aranyalmává változtatja – sóroknál aranygyűrűvé vagy fülbevalóvá –, s úgy viszi haza, ahol ismét visszaváltoztatja. (Ez is meséinknek még sokfelé fenn tartott eleme.)

Ugyancsak a varázslás körébe tartozik a regösének refrénje, aminek nyelvi eleme, a „regö-rejtem” a finnugor *révülés* szógyökér származéka, zenei eleme pedig lehet szintén a honfoglalás előtti idők öröksége, de lehet európai átvétel is. A regölés szokáselemeinek, szövegrészleteinek és legfőbb zenei jellegzettségének, a felugró kvintnek, illetve a dúr kvinten végződő motívumnak széles körű rokonságát lehet megtalálni Nyugat-Európától a Közel-Keletig. Mégis – egy-két szövegrészleten kívül – közeli párhuzamot nem találunk hozzá. Erről más alkalommal kívánok részletesen beszélni. Ezúttal csak annyit, hogy ennél a szokásnál is feltehetünk olyan folyamatos fejlődést, új elemek rárakódását, amit a *révül*, *táltos* és *boszorkány* esetében

láttunk. Itt esetleg honfoglalás előtti évkezdő szokás kapott egyre újabb vonásokat már a honfoglalás után európai népektől.

Hasonlóan varázsló, pontosabban rontáselhárító szerepe volt egy másik „szerepjátszó” vagy „dramatikus” szokásnak, a püünkösdi királyválasztásnak, amelyről már biztosabban lehet kimutatni honfoglalás előtti eredetét. Ez a mezopotámiai eredetű szokás Taskent, Szamarkand környékén, valamint a Fekete-tenger északi partján történeti adatokból kimutatható az i. sz. 1. és 8. százada közt. A magyar néprajzi adatok legközelebb éppen az utóbbiakhoz állanak. Ebben az esetben egy elég széles körben továbbélő szokásról van szó, amely a magyar történeti följegyzések (*püünkösdi királyságról*), valamint egyedülálló morva variánsok tükrében szélesebb elterjedésben élhetett valamikor.

A világ elképzelése cethal hátán, illetve bivaly szarvai közt vagy cethal hátán álló bivallyal szintén sokfelől került elő a magyar nyelvterületen, s egyes adatok szerint még a vidéki nemesség körében is köztudomású volt. (Ma is gyűjthető székelek közt, palócok, sőt Pest környéki falvak hagyományában is.) A párhuzamok egyrészt a török népek, másrészt az iszlám körére utalnak. Átvételére a Volga-vidék is számításba jöhet, de talán még inkább a Fekete-tenger partvidéke és a Kaukázus. (Hiedelem formában élő, erős hagyomány.)

Egyetlen sárréti adat őrizte meg a *világfa* képzetét a magyar néphagyományban. Ez kilencágú fáról szól, ami az altaji török és mongol népek „szent száma”, s az ő hőseinek is kilencágú vas vörösfenyőről vagy aranyos-ezüstös nyárfáról szólnak. Ugyanennek a képzetnek elhomályosult emléke a *Molnár Anna-ballada* burkuszfája, és a *Szent László-legenda* ábrázolásain is látható stilizált fa az alatta lefolyó jelenettel.

Talán a lélekhitre is támpontot adhat az a motívum, amely

balladáinkban maradt fenn, s a vérszerződés egykori hagyományára utal: az a formula, amely „Vérem a véreddel egy patakot mosson, / Testem a testeddel egy sírban nyugalomra” és egyes változatokban „Lelkem a lelkeddel egy istent imádjon” formában maradt fenn. Mint már rámutattam, ennek a formulának altaji, sór változataival a hősénekek szereplői kötnek örök barátságot. Hogy ez a vérszerződés rítusához tartozó szertartásos szöveg lehetett, azt két olyan adat igazolja, amelyben maga a „rítus” is megjelenik. Az egyik a mongol Bogda Gesszer kán viselt dolgai közt maradt fenn: az ifjú – még Jolo nevű – kán egy lánnyal találkozik, aki kéri, vegye feleségül. „Akkor megszúrta Jolo kisujját, hogy vérezett, s odanyújtotta a lánynak e szavakkal: ha komolyan gondolod, akkor szopd le – amit a leányzó meg is tett.” Itt még csak a szokás meglétét tudjuk igazolni ugyanarról a tájról. A következő adat viszont már tovább visz. Egy sór-tatár énekben „Aba Kulak és Eresz Tajcsi golyót váltott, majd megvágva nagyujját, egymásnak kiszopta a vérét, s barátok lettek mint egy pár szarv.” Az aláhúzott szavak tűnnek fel ugyanis a hősénekek barátságkötési formuláiban is: „Mindig barátok akarunk lenni, mint egy tehén két szarva; holttetemeinket akarjuk látni, megsemmisített lelkeinknek utánmegyünk.” „Mint két fül, olyan barátok akarunk lenni; ha meghalunk, legyenek csontjaink együtt, vérünk, ha folyik, folyjék együtt.” Világos, hogy egyik helyen a rítus cselekményét írták le, máshol – különösen énekelt versben – csak a hozzátartozó szavakat; de Dürenkova adata a rítus leírásában már a szavakból is megörökített valamit, s így összekapcsolja a kettőt egymással.

Hogy kerül ez a formula a vallási fogalmak közé? Egyes változatai nemcsak nálunk említik a lelket a halál utáni vagy a halálban való együttlétben, hanem a keletiek is. A fenti idézete-

ken kívül még: „Halálunkkor legyenek lelkeink együtt, vérünk ha folyik, hát folyjék egybe – mondván barátokká váltak.” „A halhatatlan, elpusztíthatatlan Kartüga Pergennel, ha meghal, vérünk együtt legyen, ha élőként jár, lelkünk együtt legyen.”

Bár a hármas formulák nálunk is ritkábbak, Keleten pedig a háromból mindig más-más kettőt találunk, de bizonyára mindkét hagyományban már régóta megvoltak a lélekre vonatkozó mondatok is, valószínűleg már a közös eredet idején is. Legáltalában nem valószínű, hogy keresztény és más vallások hatására kapott volna egy pogány formula ilyen szó szerint hasonló pótlást egymástól távol nálunk is és az Altajban is. A formulák harmadik tagja tehát nyilvánvalóan a léleknek halál után továbbélő „szellemhitéről” tanúskodik.

Diószegi Vilmos táltosaink köré a szibériai sámánhit és sámánkodás majdnem minden elemét össze tudta rakni hagyományainkból. Ámde ha elhagyjuk belőlük az egyéb hagyományágakban elmosódva vagy megváltozott jelentésben fennmaradt elemeket, s csak magához a táltos személyéhez kötött hiedelmeket vesszük tekintetbe, szinte kizárólag a táltospárbaj marad, vagyis fekete és fehér csődör vagy bika alakjában való küzdelmük, amivel esőt, zivatart vagy ritkán betegséget tudnak okozni, illetve elhárítani. Maga a sámánkodás egésze korábbi fejlődési fok a fejlett vallási rendszerekhez képest, de az itt jelentkező dualizmus, a fekete és fehér színben szembeállított jó és rossz, segítő és ártó tevékenység, úgy látszik, már valami magasabb hitbeli elképzelés. (Török-mongol hagyomány az Altajban, nálunk hiedelem formában széles körű és erős.)

Meséink sajátos motívuma az *Akastyánhegy* vagy *Mágneshegy*, amely magához vonzza az embereket, s csak a griffmadár tud elrepülni fölötte. Ez az altaji hősénekek *Vashegyének* párja,

amelyre a mitikus hős táltos lovával is csak úgy tud fölrepülni, hogy a világfáról letépett ággal ütlegeti. Erről a hegyről származik valami nagy veszély, egyes énekek szerint a *világvége*. Mindenképpen valami olyan veszély, ami az istenekkel vagy segítő szellemekkel ellentétben fenyegeti az emberiséget. Keleti szövegekben itt is dualisztikus vonásokra bukkanunk, mert az égi Kudaik (istenek) a *Vashegygel* szembeállítva *Aranyhegyen* élnek. Ennek a kettősségnek nyoma nem található a magyar hagyományban; de „valami, ami az istenekkel szembe van állítva, ami veszély az emberiségre”, valami egykori hasonló jelentése óvatosan föltehető. (Mesei elem, ritka, elhomályosult.)

Kiegészíti ezt a hagyományt a *Szent László-legenda* birkózási jelenete a két ellenfél lovának fehér és sötét színével. Minthogy itt egy nagy keresztény lovaghőshöz kapcsolt jelenettel van dolgunk, ami keleti párhuzamokban úgy szerepel, mint az emberiség sorsáért folyó gigászi küzdelem, amelyben még az égiek is részt vesznek segítőként, ennyiben az elem a vallási képzetek körébe tartozik. Valami ilyen szerepe lehetett a magyarság honfoglalás előtti hagyományában is, hogy tovább élve, kereszténysített formában a nagy szent király alakjához kapcsolódott (történeti és népmesei hagyománya erős).

Népmesei változata a mesehős birkózása ellenfeleivel – többnyire hat-kilenc-tizenkét fejű sárkányokkal. Ezeket a sajátos birkózásokat is keleti hőseinek birkózási jeleneteivel lehetett párhuzamba állítani. Ahogy egymást térdig-derékig-nyakig beütik a földbe, az pontosan úgy jelenik meg csuvas történetekben, távolabbi megfelelői pedig Altaj vidéki hőseinkben. (Meséinkben széles körben élő hagyomány.)

Meséink táltos paripája, amely hatlábú, illetve keleti megfelelőinkben néha hatszárnyú, világosan eltér minden európai képzettől, és a török-mongol-sór mitikus hőseinek hősi lovaival

egyeznek. Ami ezzel kapcsolatban mint különleges és aránylag fejlett hitelem jön számításba, az a világnak olyan rétegzettsége, *túlvilágai*, ahová ennek a mitikus állatnak segítségével jutnak el a hősök – nálunk mesehősök. Itt világosan a mennybéli „túlvilágnak” és a „föld alattinak” több rétegéről van szó, tehát fejlett túlvilág-elképzelésről. Ez a túlvilág-elképzelés kétségtelenül más, mint a keresztény; éppúgy világos a magyar és altaji motívumok összefüggése is. Egyszersmind már készen vannak benne a keresztény elképzelés elemei is, vagyis a föld fölötti menny és a föld alatti pokol képzete. (A táltosló és a vele elérhető „másvilágok” erős mesei hagyományban maradtak fenn.)

Legvilágosabban vallási, sőt a tételes vallásokban is nagy szerepet játszó elképzeléseket tartott fenn a *Möndölöcskék* mesetípusa, amelyben meghökkentően közeli formában maradtak fenn egyes altaji hőseinek motívumai, amelyek a másvilágon elszenvedett bűnhódéseket beszélik el, s amelyeket az alvilágban lát a mitikus hős vagy hősnő, aki valamelyik közeli rokona életéért (lelkéért, levágott fejéért) szállt le oda. Itt már a földi életben elkövetett bűnökért járó túlvilági büntetések vannak ábrázolva. Ez már csakis valamelyik keleti vallás hatásával magyarázható. Minthogy a fogalmazási részletek rendkívül közeli egyezéstről tanúskodnak a magyar mesék és a mongol-minuszinszki (=sór) hőseinek és alvilágjárások között, az átvétel nem történhetett túl régi időben. Az Altaj vidéki népeket, köztük azt is, amely később a magyarral érintkezett, már ott, az Altaj területén érthette ez a hatás, mielőtt annak a török népnek onnan kirajzott része a magyarsággal együtt élt. Ez a hatás bizonyára közvetlenül a honfoglalás előtt érthette a magyarságot. Itt mindenképpen a kazárok jönnek számításba, minthogy ők az a legkésőbbi török nép, amellyel a magyarság közvetlenül

a honfoglalás előtt élt együtt, s amelynek Belső-Ázsiából történt kirajzása is már olyan időre esik, amikor ilyen nagy vallási hatást fel lehet tenni. (Tibet, India vagy Perzsia felől?) Különben a kazárok további fejlődése utólagosan is bizonyíték magas vallási színvonalukról: zsidó, mohamedán (s talán keresztény) vallásra áttért elemek is voltak vezető rétegükben.

A *Möndölöcskék* mesetípussal már eljutottunk a nagy, tételes vallások elképzeléseihez; nyilván ezért ölthetett mesénk kereszténynek látszó külszint, s meg is maradhatott a néphagyományban (sokfelé, különböző erősséggel élő mesei hagyományként).

Az áttekintést összegezve: a folklórból is nagyjából hasonló képet kaptunk, mint a nyelvből. Egy-két nagyon ősi hitelem elkopott, ritka maradványát vagy sajátos funkcióban elkülönülő hagyományát a finnugor, illetve ugor együttélésből, keverve rátapadt későbbi elemekkel (teremtésmondákat s a regösének varázsló szövegrefrénjét); ezután rendkívül sok és gyakran igen frissen élő sőr-mongol-török elemet hiedelem, mese és más költészeti hagyományágakban, amelyek elvezetnek a fejlődésben egészen a tételes vallások küszöbéig, legalábbis egyes képzetekben. Ugyanakkor bizonyos szokással kapcsolatos hiedelmek, kozmogóniai elképzelések átvétele a sztyeppe műveltségi körön belül csak a Fekete-tenger északi partja és a Kaukázus körzetében képzelhető el: a pünkösdi királyválasztás, a világ elképzelése cethalon és bivalyon s talán a regösének zenei refrénje.

Itt természetesen nem lehet szó „ismeretlen eredetű” elemekről, hiszen honfoglalás előttinek csak akkor minősíthetünk egy folklórjelenséget, ha kimutathatóan olyan népektől származik, vagy olyan népekkel közös, amelyekkel csak a honfoglalás előtt érintkezett a magyarság. Ha nincs párhuzam, akkor nincs főgódzó a korra.

Most néhány tanulságot is le kell vonnunk a két hagyomány – a nyelv és a folklór – együttes szemléletéből.

1. A távoli, primitív időkből eredeztethető szavak rendkívül differenciált jelentései hosszú fejlődést árultak el. Ilyen hosszú fejlődést kell feltennünk *menny* szavunk mögött is. Ez már az ugor korban is megkaphatta azt a jelentést, amely az „égbolt” szót az isten(ek) tartózkodási helyévé minősíthette át; hiszen már a vogul teremtsésmondákban és más mítoszokban is Numi Tarem és a többi, névvel nevezett lény az égben lakik. Igaz, ezeket mindig valami megszemélyesítésből származó névvel illették: „Alsó-ég anyánk” = föld, „Felső-ég atyánk” = menny; sosem az egyedüli istenség *fogalmát* jelentő szóval. De mégis, már az ilyen elképzelés szerint is valóban „menny” a *menny*.

Ott azonban még szó sincs „alvilágról”. A táltos paripával bejárható túlvilági rétegeket azonban a keleti hőséneknek „más naptól, más holdtól megvilágított világ”-nak nevezik, néha „más napos-holdas világ”-nak, s a „möndölöcskék”-ről szóló mese már másvilági bűnhődéseket is nyilvántart. *Másvilág* szavunk tehát igen régen meglevő elképzeléseket jelenthet, amelyek jóval megelőzték a bibliával való megismerkedés idejét. Egyúttal jellemző, hogy a másvilági bűnhődéseket nem valami izzó, alvilági kínzóhelyen képzelhették el őseink, mert ilyesmiről sem folklórhagyományaink nem tudnak, sem nyelvünk nem őrzött meg ilyen szót. Nem véletlen, hogy erre az elképzelésre a szlávok szavát vettük át, a *pokol*-t.

Hosszú fejlődés előzhette meg a dualizmusnak azt a szintjét, amit *isten* és *ördög* szavunk meglelte jelez. Erre vallanak a kezdetleges dualizmus nyomai (a táltospárbaj, az *Akastyánhegy* és talán a *Szent László-legenda* birkózási jelenete). Véleményem szerint ezek a nyomok nem a fejlett dualisztikus „vallások”, például a manicheizmus hatását tükrözik, hanem inkább valami

előzetes fejlődési fok emlékei. Hasonló előzményekből fejleszthették ki keleti magas kultúrák a dualista világképet.

Azonban ebben a dualizmusban még nem szerepelt az „ördög”, nemcsak a szó korábbi ismeretlenségéből következően, hanem azért is, mert népünk fenntartott olyan hagyományokat is, amelyekben a későbbi *ördög* szóval egy démiurgoszszerű, nem „ördögi” lényt jelölnek, aki istennel egyetértésben terem, részben az ő segítségével. Tehát egy ősi démiurgosztól kezdetleges dualisztikus elképzeléseken keresztül juthattunk el olyan fejlett, dualisztikus világképig, amelyben később az „ördög” = „sátán” fogalma is megjelenhetett.

2. Több olyan képzzettel találkoztunk, amelyek az ókori magas kultúrák vagy azokhoz hasonló – fejlettebb vagy fejletlenebb – kultúrák képzetköréből ismeretesek, bár a tételes vallások szintjét nem érik el: a világ elképzelése cethal hátán vagy bivaly szarvai közt (mohamedán arab, indiai műveltségi kör, szibériai népek), püünkösdi királyválasztás (mezopotámiai eredetű, vallási elképzelésekkel kapcsolatos évkezdő szokás) s talán a regölés (antik nyomok és közel-keleti párhuzamok alapján szintén mezopotámiai eredetű évkezdő szokás, amelybe korábbi finnugor és későbbi európai, sőt keresztény elemek is beolvadtak).

Itt kell megemlékeznünk a kaukázusi eredetű *Falbaépített feleség* balladatémáról is, ami már ott is az építőáldozat szokásának emberi következményeit ábrázolta, tehát már megkezdődött ennek a hiedelemnek kritikai szemlélete. A magyarság kaukázusi népektől már ilyen szellemben vette át.

3. Ezek után jelennek meg a magyar hagyományban, főleg a nyelvben olyan fogalmak, amelyek közvetlenül a tételes vallásoknak – akár a kereszténységnek is – megfelelő fogalmakat jelölnek, mégpedig meglepő gazdagságban és színvonalon. Leg-

fontosabb két szavunk, az *isten* és *ördög*, a középkori kereszténység két „pólusa”. Mellettük a szentség fogalmát jelentő három szó: *id*, *ül*, *boldog*; a *bűn-vétek* köre és annak megbocsátása: *bocsát* és a sajátos jelentésben megrögződött *bűcsú*; az üdvözülés fogalma: *üd*(vözül) stb., valamint más elvont fogalmak: *hit*, *örök*(kévalóság) és egy sor más: *teremt*, *egyház*, az *ünnep* *ülése* és a *bőjt*. Vegyük hozzá még a korábbi örökölt, esetleg új jelentésárnyalattal bővülő szavakat, mint a *menny* és a *másvilág*.

Ez a fogalmi gazdagság akkor kapja meg plasztikus képét, ha háttérnek odatesszük azokat a szavakat, amiket a kereszténységgel együtt vettünk át más nyelvekből. (A zárójelbe tett fogalmakra volt megfelelő magyar szavunk is; a dőlt betűsök új fogalmak): Szlávoktól: kereszt-keresztel-keresztény, pap, barát, apát, apáca, diák, zarándok, bérnál (szent), *pokol*, *csoda*, *malaszt*, vecsernye, zsoltosma, tömjén, karácsony. Latin-görögből: ádvent, alamizsna, ámen, ampolna, *angyal*, apostol, arkangyal, evangéliom, fráter, gárgyán, kámzsa, kanonok, kántor, káptalan, kar, katedra, klastrom, legenda, manna, mártír, mise, monostor, oltár, ostya, pápa (paradicsom), plébános, prédikál, prépost, próféta, *purgatórium* (sátán), sekrestye, stóla (templom), zsinagóga, zsinat.

Látható, hogy nem a vallási fogalmak szavai újak, hanem elsősorban az egyházi szervezet, szertartás és a hozzájuk tartozó különleges tárgyak, épületek, épületrészek, személyek nevei. De egyeseket még ezek közül is saját szavaink képzésével fejeztük ki: *szerzet*, *szerzetes*. Ami köztük fogalom vagy földöntúli lény neve, annak más szava megvolt a magyar nyelvben is: szent, sátán, templom, paradicsom. Lényeges fogalmi újat csak a *pokol*, *purgatórium*, *csoda*, *malaszt*, *angyal* szavak jelentettek.

Mindez arra vall, hogy a magyarságot közvetlenül a honfoglalás előtti századokban egy ismeretlen nyelvű nép részéről

olyan hatás érte, amely egész sorát ismertette meg vele a fejlett vallási képzeteknek, és olyan szintre emelte ebben a tekintetben (is), ami alkalmassá tette a keresztény vallás fogalmainak nemcsak átvételére, hanem saját korábbi szavaival való megnevezésére is.

Röviden kitérek rá, melyik lehetett szerintem ez a magas műveltségű, ismeretlen nyelvű nép. Tudjuk, hogy a magyarok a kazár birodalom területén szabir vezetés vagy uralom alatt éltek egy-két évszázadot. A szabirok a magyaroktól elválva Kaukázuson túli hazába költöztek (vissza?). A magyar uralkodó réteg szasszanida-kaukázusi díszítőművészete is tőlük származhat. Nyelvük ismeretlen. Meg vagyok győződve róla, hogy ők voltak azok a magas műveltségű közvetítők – a magyaroknak akkori uralkodó rétege –, akik sok más között a keleti, fejlett vallások fogalomkincsét is továbbították a magyarokhoz, nyilván hasonló fejlettségű hitelemekkel és szokásokkal egyetemben.

A szövegben említett munkák a következők:

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Főszerk. Benkő Loránd. 1967–1976. Diószegi Vilmos: *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben.* 1958. Solymossy Sándor: *Népmeséink sárkányalakja.* *Ethnographia*, 1931, 114–132. Láng János: *Lélek és isten. A vallás alapfogalmainak kialakulása.* 1974 (a 122–124. és 246–251. lapon). Györffy György: *Tanulmányok a magyar daltam eredetéről.* 1959 (a 80. lapon) és *István király és műve.* 1977 (a 364–365. lapon).

1979

A magyar népzene tanúsága és a baskíriai őshaza

A magyar népzene történeti alakulását több tanulmányban dolgoztam ki részletes bizonyítás kíséretében. Az ott közölt párhuzamok és bizonyító anyag fölment attól, hogy ezúttal is belemerüljek a részletes bizonyításba. Céлом csak az, hogy eredményeimet összefoglaljam, és összeegyeztessem a magyar őstörténet eddigi kutatása által produkált tényekkel.

1. Az elérhető legrégebbi rétege a magyar népzene a siraton keresztül ugor rokonainkhoz vezet. Ez a hétfokú – nem pentaton – „ugor réteg” ma már egyre szélesebb körűnek látszik, szinte vetekedik az ötfokú török–mongol eredetű stílussal mind mennyiségben, mind jelentőségben. Ez azonban a megállapítható legrégebbi finnugor zenének már bizonyos irányú továbbfejlesztése. Míg a votják, zürjén, vót, karjalai és egyes vogul dalokban fennmaradt a legősibb finnugor zene a diatonikus skáláknak, túlnyomórészt a dúrnak három–négy szomszédos hangjából alkotott, ereszkedő vagy domború motívumoknak–sorocskáknak ismételtetése, addig az ugorokkal közös magyar siratóstílus ezt a – nálunk már négy–öt–hat (kivételesen három) hangnyi – ereszkedő–recitáló dallamot már két záróhanggal váltogatja kötetlen szabadsággal, s így a sorismétlő (sztichikus) formától a periódus felé fejleszti, de azt még nem éri el. (A periódus ugyanis két különböző sort vagy különböző végződésű azonos sort már *kötött sorrendben* ismételtet.) Ez a dallamstílus, aminek távoli rokonait avasi román siratókban,